

סקירת ספרים

Coming home: Media and returning Diaspora in Israel and Germany

Nelly Elias, Albany: SUNY Press, 2008, 175 pages

לריסה רמניק*

תרגום: אלעד הורביץ

ספר זה ייחודי בנושאו: הוא חוקר את התפקיד של שפה אתנית או של שפת מיעוט בתקשורת, בתהליכי יישובם ושילובם מחדש של מהגרים מברית המועצות לשעבר בישראל ובגרמניה. שתי קבוצות המהגרים שייכות ל"שיבת התפוצות", הידועה גם כ"הגירה מועדפת אתנית", שבה קבוצה אתנית מוגדרת שבה למולדתה ההיסטורית. במרכזו של מחקר זה שתי קבוצות מהגרים מברית המועצות לשעבר, יהודים וגרמנים (Aussiedler), שעזבו את ברית המועצות הקורסת כדי להתיישב מחדש בארצות מולדתם ההיסטורית במהלך שנות התשעים של המאה הקודמת והעשור הנוכחי. בהתבסס על עבודת שטח זהירה – תצפיות, ניתוח אמצעי התקשורת הקיימים, מסמכים ומאה ראיונות אישיים עם המהגרים – נלי אליאס מראה איך תקשורת בשפה הרוסית הפכה לאחד הכלים המרכזיים להתקבלות המהגרים במדינתם החדשה ולהבאה לידי ביטוי הן את המטען התרבותי שלהם הן את בניין הזהות החברתית כאזרחים ישראליים או גרמניים. השוואה בין שתי קבוצות מהגרים דוברי רוסית אלו, שמצאו את עצמם בארצות שונות מבחינה תרבותית ולאומית, מעניקה הזדמנות ייחודית לעמוד על התפקידים הכלל-עולמיים של צריכת תקשורת מיעוטים לעומת צריכת התקשורת ההגמונית המרכזית, כמו גם הצצה למאפיינים הייחודיים של קהילות מהגרים אלו.

* ד"ר לריסה רמניק (remenl@mail.biu.ac.il) היא פרופסור מן המניין בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

לעומת מרבית המחקרים הקודמים של תקשורת מהגרים, שהיו תיאוריים, הספר הנוכחי מתרכז בתפקידה של התקשורת בעשייה הפוליטית ובחיים האזרחיים של קהילות מהגרים, כמו גם בצריכת התרבות שלהם ובתהליך ההדרגתי של השתלבותם בחברה הקולטת. לטענת המחברת, מהגרים דוברי רוסית בישראל ובגרמניה השתמשו באמצעי התקשורת הזמינים בדרכים שונות. בעוד המהגרים לגרמניה נאלצו לעשות מעבר מהיר לתקשורת המרכזית בשפה הגרמנית (עם שימוש מועט בעיתונים ובמגזינים בשפה הרוסית), המגמה בקרב יהודים-רוסים בישראל הייתה מנוגדת: שליטה של תקשורת בשפה הרוסית בצריכת התקשורת והתרבות שלהם. המהגרים הגרמניים-רוסיים היו מוכנים טוב יותר למעבר מהיר לתקשורת המרכזית הודות לשליטתם החלקית בגרמנית, למוטיבציה גבוהה לרכוש אותה במהירות ולהיטמעות באופן כללי בחברה הגרמנית. בראש ובראשונה, מהגרים אלו לא רצו שהגרמנים המקומיים יראו בהם "רוסים" או "סובייטים". הם התביישו במבטא הרוסי שלהם, בבגדים המיושנים ובצלחות הלווין במרפסות שהעידו על כך שהם צופים בטלוויזיה הרוסית. בהתחשב בהתעניינות המוגבלת של מהגרים אלו בצריכת תקשורת ברוסית, ההיצע שלהם היה די מוגבל. אין עיתון יומי (רק ירחונים), ואין ערוצי רדיו/טלוויזיה ברוסית שמקורם בגרמניה. אמנם שידור ערוצי טלוויזיה רוסיים בגרמניה אפשרי, אך הוא יקר, ולכן רק חלק קטן מן המהגרים רכש את האופציה הזו.

בניגוד לכך, ישראלים דוברי רוסית הראו מוטיבציה פחותה להיטמעות וחיבור חזק לשורשיהם התרבותיים. כתגובה לכך חלחלה הבשורה של תקשורת רוסית משגשגת למארג החיים בישראל, לרבות כמה עיתונים יומיים, שבועונים וירחונים וכמה תחנות רדיו וטלוויזיה – חלקן מקומיות וחלקן מרוסיה שנקלטות באמצעות כבלים או לוויין. האוכלוסיות בגיל העמידה בשתי המדינות מיטיבות יותר מכול להציג את הניגוד ברפואי צריכת התקשורת. בעוד שלרוב הגרמנים מברית המועצות לשעבר היו קשרים חלשים לתרבות הרוסית, והם תיעלו את הגרמנית שלהם לקריאת עיתונים ולצפייה בטלוויזיה בגרמנית סמוך למועד הגעתם, ליהודים היו מטען וזהות תרבותיים איתנים, והם לא ראו סיבה להתכחש להם בישראל. יתרה מכך: היה להם הכורח ללמוד עברית, שפה שמית עתיקה שלא הכירו מלכתחילה והתקשו לשלוט בה במידה מספקת, כדי לעקוב אחר התקשורת המרכזית. לשתי קבוצות המהגרים גם רמת השכלה שונה: יותר מ-70% מן היהודים הם בעלי תואר אקדמי (עם דרישה למוצרי תקשורת באיכות גבוהה), לעומת בערך 20% מן הגרמנים, וממילא הם מגלים דרישה הולכת וגוברת לתקשורת איכותית. לכן מרבית המהגרים הרוסיים הבוגרים והמבוגרים בישראל שימרו את הרגלי צריכת התרבות והתקשורת ברוסית למשך שני עשורים, לעומת

המהגרים הצעירים, ששינו עם הזמן את הרגלי הצריכה של התקשורת העברית והבין-לאומית – ערוצי טלוויזיה, עיתונים ואתרי אינטרנט.

אליאס קובעת שגם החברות הקולטות התנהגו בצורה שונה: הציבור הישראלי היה סובלני, יחסית לציבור הגרמני, כלפי הנוכחות המוגברת של השפה והתרבות הרוסיות (בעיקר בפריפריה של התרבות העברית הדומיננטית), ואילו הציבור הגרמני היה ביקורתי מאוד כלפי סממנים של שמרנות תרבותית (אפילו בביטויין המשני, כמו צלחות לוויין על המרפסות), שנתפסה כחוסר רצון של חלק מן ה-Aussiedler להיטמע. בכל אופן, בשתי המדינות היה לתקשורת המרכזית תפקיד מרכזי בהפצת סטראוטיפים שליליים של המהגרים הרוסיים כחסרי רצון להיטמע, כנוטים לפשיעה וכמנצלים לרעה את מערכת הרווחה. אליאס מסיקה שלתקשורת המיעוטים היו תפקידים זהים, אך גם שונים, בחייהם של מהגרים סובייטיים לשעבר בישראל ובגרמניה. בעוד הישראלים הרוסיים התעניינו באופן הולך וגובר בחיים המקומיים, בעיקר במישור הפוליטי ובפרשנויות (שנצרכו ברוסית), גרמנים רוסיים (בעיקר בני השכבה שלא הצליחה להשתלב) פנו לעיתונים ולערוצי טלוויזיה ברוסית כדי להתחבר מחדש למדינתם הישנה והתעניינו יותר בחדשות ובסיקור חדשותי מברית המועצות לשעבר. אליאס מצביעה על מעין פרדוקס, ולפיו המדיה הגרמניים המרכזיים לא תרמו לשילובם החברתי של ה-Aussiedler למרות מאמצם לעבור אל השפה הגרמנית ולהשתמש בה. לעומת זאת, העולים לישראל הזדהו יותר ויותר עם מולדתם החדשה, למרות שצרכו חדשות ומדיה אחרים בשפה הרוסית דווקא. אינני משוכנעת אם אני מסכימה עם טיעון זה, אבל הוא בהחלט עשוי להיות נושא לדיון מרתק.

הספר כתוב היטב ומומחש בדוגמאות ובציטוטים צבעוניים. הוא עתיר הבחנות מעניינות והשוואות מאלפות בין תהליכי הקליטה בשתי המדינות. כמו כל מחקר המבוסס על שיטות אתנוגרפיות, גם מחקר זה משקף את בחירתה של החוקרת את החומרים ואת הפרשנות הסובייקטיבית שלה, אשר עשויים להיתפס באור שונה בקרב הקולגות והקוראים. זוהי בדיוק הסיבה לכך שספר זה מהווה תרומה מכובדת לספרות העכשווית על הגירה ועל זהות אתנית, כמו גם על תקשורת ורשתות מדיה.